

УДК 330.142:331.522.4

І. М. ВЕРЬОВІНА

**ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ
ТА ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ**

Обґрунтовано зв'язок концепції людського розвитку з економічним зростанням держави. Проведено теоретичне дослідження щодо визначення категорій “людський капітал”, “людський потенціал”, “людський розвиток”. Виявлено проблеми формування та використання людського потенціалу в сучасній Україні.

Ключові слова: людський капітал, людський потенціал, людський розвиток.

The interconnection between the conception of the human development and country's economic growth has been studied. The notions “human capital”, “human potential”, “human development” have been defined and theoretically studied. The main problems of the human potential formation and use in modern Ukraine have been analyzed.

Key words: human capital, human potential, human development.

Наприкінці ХХ ст. відбулося наукове переосмислення цілей і завдань суспільного розвитку. Головним завданням економічних наукових досліджень стало не тільки обґрунтування факторів та умов забезпечення економічного зростання, але й використання його досягнень для розвитку людини [2, с. 4–12].

Вступ людства в постіндустріальну епоху зумовив необхідність перегляду економічних і політичних підходів і орієнтирів, включаючи обов'язкове зближення інструментального (спрямованого на забезпечення зростання продуктивності праці) і соціального (соціальні умови життя населення) напрямів уявлень про розвиток людини. Це призвело, по-перше, до появи нової концепції, що об'єднала людський і соціальний капітали, а по-друге, до включення людського капіталу в поняття “людський розвиток” і “людський потенціал”, який, у свою чергу, є показником реалізації людського капіталу в економіці.

Принципова відмінність концепції людського розвитку від попередніх полягає в обґрунтуванні положення, що розвиток не може розглядатися винятково як зростання обсягу матеріальних благ і послуг, він має забезпечити нову якість життя та нові можливості людини стосовно можливостей прожити довге і здорове життя; здобути освіту; доступу до ресурсів, що забезпечують гідне життя.

Саме на основі теорії людського розвитку відбувається зміщення акцентів з темпів економічного зростання, з розвитку матеріального виробництва на соціальне “виробництво”, впровадження вимірів людського потенціалу у визначення темпів соціально-економічного розвитку держави.

Формування теоретичних основ аналізу людського розвитку належить зарубіжним ученим, найвідоміші з яких В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Кендрік, А. Маршалл, Т. Шульц, Г. Беккер, А. Сен.

В Україні дослідженням людського розвитку займається Е. Лібанова, О. Власюк, Н. Власенко, О. Грішнова, В. Близнюк, О. Новікова, О. Стефанишин, Л. Семів, Л. Безтелесна, В. Антонюк та інші вчені. Ними було поглиблено та збагачено визначення змісту людського розвитку [2; 3; 5; 8; 9; 10].

Метою дослідження є виявлення сучасних проблем формування та використання людського потенціалу в Україні на підставі існуючих підходів вітчизняних і зарубіжних науковців для соціально-економічного розвитку держави.

Динамічний розвиток ХХ ст. на основі науково-технічної революції та глобальні економічні проблеми, що виникли у другій половині століття, привернули ще більшу увагу науковців і політиків до людини. Було визначено, що освітній, інтелектуальний, творчий потенціали людини виступають не тільки могутнім чинником економічного зростання, але й джерелом доходів на всіх рівнях: окремо взятої людини, підприємства, держави.

На сьогодні людина як мета та головний чинник суспільного розвитку посіла важливе місце не лише в наукових дослідженнях, але і як об'єкт соціально-економічної політики більшості країн світу.

Головна мета суспільного прогресу – забезпечення добробуту людини та її розвитку, і впродовж 1990-х рр. вона була затверджена міжнародними форумами та міжнародними конференціями, серед яких – Конференція ООН по навколишньому середовищу і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992 р.), Всесвітня конференція з прав людини (Відень, 1993 р.), Міжнародна конференція по народонаселенню та розвитку (Каїр, 1994 р.), Всесвітня зустріч на вищому рівні в інтересах соціального розвитку (Копенгаген, 1995 р.), Всесвітній конгрес по вищій освіті і розвитку людських ресурсів для ХХІ ст. (Маніла, 1997 р.), Всесвітня конференція по вищій освіті (Париж, 1998 р.) та ін. Починаючи з 1990 р., ПРООН (програма розвитку організації об'єднаних націй) видає щорічні доповіді, присвячені різним аспектам людського розвитку, розробляє нові концепції і підходи [1, с. 135–142].

У першій доповіді про розвиток людини була оприлюднена мета та сутність концепції людського розвитку. У ній сказано, що “народ є реальним багатством будь-якої країни. Основна мета розвитку – це створення таких обставин, які дозволяють людям насолоджуватися довголіттям, вести здорове та творче життя. Розвиток людини представляє собою процес розширення можливостей вибору для людини” [11, с. 133]. “У принципі людина може робити вибір нескінченну кількість разів і з часом змінювати його. Люди часто надають значення досягненням, які взагалі або безпосередньо не відображаються в показниках доходів і добробуту населення, таким як ширший доступ до знань, краще харчування та медичне обслуговування, безпечніша праця, захист від злочинності та фізичного насильства, задоволення дозвіллям, політичні та культурні свободи, відчуття залучення до життя громади. Метою розвитку є створення середовища, яке надає людям можливість насолоджуватися довгим, здоровим і творчим життям” [6].

Згідно з концепцією ПРООН, на всіх рівнях розвиток має зводитись до найбільш важливих варіантів вибору людини, а саме – вибрати довге і здорове життя, здобути знання і мати доступ до ресурсів, необхідних для підтримки достойного рівня життя. Якщо ці важливі варіанти вибору відсутні, недоступними є багато інших можливостей.

До появи концепції людського розвитку економічна наука використовувала теорію людського капіталу. Одним з передвісників цієї теорії був видатний радянський учений, академік С. Струмлін, який у своїх наукових працях теоретично довів значення розвитку освіти для народного господарства і одним з перших спробував дати кількісну оцінку впливу освіти на ефективність праці і виробництва [5, с. 55].

Ще в “Політичній арифметиці” В. Петті висловив ідею про те, що люди з їхніми виробничими здібностями являють собою багатство, вбачається розумним те, що ми звемо багатством, майном чи запасом країни і що є результатом попередньої чи минулої праці не вважати чимось відмінним від живих діючих сил, а оцінювати однаково. Пізніше А. Сміт у своїй основній праці “Дослідження про природу та причини багатства народів” писав, що вирішальна роль у виробництві багатства належить саме працівникові, його навичкам і здібностям [4, с. 26]. Д. Рікардо відставання країн в економічному розвитку пояснював поряд з іншими причинами “нестачею освіти в усіх верствах народу” [Там же, с. 27]. Уже на початку ХХ ст. для західної економічної науки досить характерні спроби вчених трактувати людину або її знання і здібності до праці як капітал. Вирішальний вплив на формування сучасних уявлень про розвиток, у центрі якого має бути найповніша реалізація прав і потреб людей мали наукові розробки Амартена, передусім запропонована ним “концепція розширення можливостей вибору людини” [Там же, с. 39–40].

Концепції людського капіталу та людського розвитку мають багато спільного, проте вони не є тотожними. У концепції людського капіталу інвестиції в людину розглядаються, передусім, як засіб збільшення продуктивності праці й доходу, і саме цим визначається їх економічна ефективність.

Взаємозв’язок концепцій людського розвитку і людського капіталу розглядається окремими вітчизняними дослідниками, при цьому звертається увага як на наявність багатьох спільних моментів, так і на суттєву відмінність обох концепцій.

Людина, яка є предметом дослідження обох концепцій, розглядається з протилежних позицій: як мета суспільного розвитку та як основний елемент сучасної системи капіталу і чинник виробництва. У той же час концепція людського розвитку інтегрує значною мірою концепцію людського капіталу, адже не лише визначає людину та її потенціал головною метою суспільного розвитку, але й основним інструментом досягнення цієї мети, про що свідчать такі базові компоненти парадигми людського розвитку, як продуктивність і розширення можливостей. Розширення можливостей означає, що розвиток повинен здійснюватися зусиллями людей шляхом їх широкої участі в прийнятті рішень та інших процесах, які визначають їхнє життя. Під компонентом

“продуктивність” розуміється можливість людей підвищувати продуктивність своєї діяльності, брати повноцінну участь у формуванні доходу та працювати за грошову винагороду [8, с. 25].

Процеси людського розвитку і формування людського капіталу взаємно пересікаються та підсилюють один одного. Збільшення інвестицій в освіту, професійну підготовку, охорону здоров'я, мобільність забезпечують нагромадження людського капіталу, в той же час вони сприяють розвитку людського потенціалу (інтелектуального, фізичного, культурного), що розширює можливості вибору людини. Збільшення людського капіталу є чинником економічного зростання, забезпечує зростання продуктивності праці, збільшення ВВП та доходів населення. Це, в свою чергу, зміцнює економічні основи людського розвитку.

Отже, концепція людського розвитку тісно пов'язана з концепцією людського капіталу. Саме людський капітал на сучасному етапі є основним чинником економічного зростання та забезпечення розвитку людського потенціалу. Це вимагає створення сприятливих умов для нагромадження людського капіталу та ефективного його використання [Там же, с. 16–17]. Отже, концепція людського розвитку і теорія людського капіталу мають різні цілі та напрями дослідження хоч при цьому об'єкт дослідження один і той же – людина та її потенціал.

Людський потенціал тільки частково являє собою те, що дано людям від народження. Значною мірою він формується і розвивається у процесі становлення особистості, соціалізації її в суспільстві. Реалізація людського капіталу в економіці є формою використання людського потенціалу, отже, людський потенціал за своїм змістом є значно ширшим поняттям, ніж людський капітал.

На початку розробки концепції розвитку людського потенціалу в її основі лежали чотири базових парадигми: продуктивність – можливість людей продуктивно працювати та формувати свій дохід; рівність – забезпечення рівних можливостей для всіх шляхом усунення будь-яких бар'єрів в економічному та політичному житті; сталість – забезпечення доступу до можливостей не тільки нинішнім, але й майбутнім поколінням; розширення можливостей – розвиток має здійснюватись зусиллями самих людей. Концепція людського розвитку постійно розвивається і доповнюється новими принципами. У результаті базовий підхід отримав значне поглиблення, і нині концепція людського розвитку включає такі нові аспекти: співробітництво, справедливість і безпека [Там же, с. 21].

В. Близнюк доводить, що людський потенціал охоплює не тільки професійно-кваліфікаційні характеристики людини, а й у цілому рівень освіченості, креативності, мобільності, ступінь споживчих пріоритетів, можливість адаптуватися до соціально-економічних змін у суспільстві та інші кількісно-якісні характеристики їхніх носіїв. Розрізняє людський потенціал суспільства та особистості і зазначає, що людський потенціал суспільства не є простою сумою потенціалів окремих індивідів, оскільки його варто розглядати як сукупну здатність суспільства до освоєння та осмислення світу, нагромадження знань, створення на цій основі інтелектуальних продуктів і

системи прийняття, переробки, використання, відтворення й передавання інформації. Людський потенціал конкретних людей і нації в цілому визначає місце, яке посідає держава у світових економічних відносинах, її вагу і конкурентоспроможність [3, с. 30–34].

Інші вітчизняні науковці, серед яких О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк вважають, що під людським потенціалом слід розуміти високі якісні характеристики людини, що має змогу прожити тривале та благополучне життя. Людський потенціал є основним елементом національного багатства будь-якої країни. Розвиток людського потенціалу є головною метою суспільної діяльності [8, с. 16–17]. На їх думку, концепція людського розвитку охоплює два аспекти, а саме:

- формування людського потенціалу (здоров'я, знань, навиків, соціального статусу тощо);
- використання людського потенціалу (у виробничій, культурній, соціальній, політичній діяльності, у процесі відпочинку).

Для забезпечення розвитку людського потенціалу важливо визначити його структурні складові. О. Грішнова, Е. Лібанова, І. Курило виокремлюють такі складові людського потенціалу: соціально-демографічний (чисельність населення, гендерна та поколінна збалансованість, стан здоров'я і тривалість життя, рівень освіти населення), соціально-економічний (економічна активність населення, кваліфікаційно-професійна структура зайнятих, рівень добробуту населення), діяльнісний та соціокультурний [9, с. 29].

О. Стефанишин виділяє такі складові: біологічну, демографічну, інтелектуальну, мотиваційну, екогеномологічну, екологічну, культурну, етнокультурну, соціальну, економічну, здоров'я, мобільність, творчість (підприємливість), сакральну, освітню, інформаційну, політичну діяльність, використання часу, громадський порядок і безпеку [10, с. 16].

Аналіз та систематизація характеристик людського потенціалу дають можливість узагальнити його складові, а саме: демографічний потенціал, здоров'я, освітньо-професійний, інтелектуальний, діяльнісний, соціально-економічний, соціально-ментальний, громадянсько-політичний.

Таким чином, людський розвиток вимагає всебічного підходу до забезпечення кожній людині хоча б мінімального рівня безпеки в усіх сферах життя. У той же час техніко-економічний прогрес не тільки створює сприятливі умови для людського розвитку, але й продукує ризики та загрози, кількість яких зростає під впливом негативних проявів інших соціально-економічних, суспільно-політичних процесів. Особливої гостроти проблеми людського розвитку набувають в останні роки через глобальні трансформаційні процеси.

Оскільки формування людського потенціалу відбувається під впливом різноманітних чинників (природно-екологічних, соціально-економічних, духовно-культурних, політичних тощо) сталий людський розвиток потребує від державної влади створення різноманітних позитивних умов для більш ефективного використання людського потенціалу нації.

Нині Україна дуже відстає від більшості європейських країн за рівнем багатьох показників економічного та людського розвитку. Розрахунки ІЛР

(індекс людського розвитку) для України були вперше включені до Звіту ПРООН з людського розвитку в 1993 р. На тому етапі Україна посідала 45 місце й була віднесена ПРООН до країн з високим рівнем людського розвитку [6]. З того часу її показники та рейтинг значно погіршилися і причиною цього стала глибока економічна криза 1990-х рр. (80 місце в 2000 р.). Після економічного відновлення, яке розпочалося на початку 2000-х рр., у рейтингу України за ІЛР відбулося значне покращання. ІЛР в Україні на даний час становить 0,796, що вище, ніж у середньому по світу, проте нижче, ніж у країнах Центральної і Східної Європи і СНД. Проте, як ІЛР в економічно розвинених країнах становить 0,932, у країнах Центральної і Східної Європи і СНД – 0,821, середній показник по світу – 0,753 [7]. Отже, мине багато років, поки українська економіка досягне сучасного європейського рівня життя.

Слід визнати, що економічний розвиток сам по собі не вирішить усіх соціальних проблем України. Глобальний досвід свідчить, що економічне зростання супроводжується негативними тенденціями у зростанні диспропорцій регіонального розвитку та збільшенням нерівності в доходах населення, і обидві ці проблеми потрібно вирішувати за допомогою дієвих заходів державної політики.

Серед виявлених сучасних проблем формування та використання людського потенціалу в Україні можна назвати такі:

1. Недооцінка впливу людського розвитку на економічне зростання держави. Це є однією з головних причин розриву в рівнях розвитку між Україною та іншими розвиненими країнами світу. Влада на всіх рівнях державного управління (особливо на місцевому) повинна визнати, що людський розвиток є як кінцевою, так і ключовою метою успішної державної політики, що вимагає збалансованої діяльності органів влади, спрямованої на пошуки дієвих механізмів державного управління у сфері людського розвитку.

2. Відсутність стабільного фінансування. Видатки на освіту, охорону здоров'я та соціальний захист часто розглядаються як "витрачання" бюджетних коштів, тоді як соціальні інвестиції могли б суттєво і тривало вплинути на розвиток України. З усіх видів інвестицій у людський капітал найважливішими є вкладання в охорону здоров'я, загальну та фахову освіту, оскільки дають значний за обсягом та довготривалий за часом економічний та соціальний ефект. Наслідки такого недоінвестування – це стрімке падіння народжуваності, висока смертність чоловіків працездатного віку (особливо в промислових регіонах), високий рівень дитячої смертності до одного року, неможливість отримати якісне медичне обслуговування населенню пенсійного віку та людям, які мають низький рівень доходу.

3. Пасивна соціальна політика. Соціальна політика України зосереджена здебільшого на наданні допомоги бідним, аніж на зменшенні бідності шляхом розширення можливостей. Відсутні ефективні стимули для працівників (матеріальної і моральної спрямованості), оптимальні умови трудової діяльності. Рівень соціальних виплат дуже низький і не вирішує питання бідності, а в деяких випадках на фоні низької середньої зарплатні розмір

соціальної допомоги знеохочує людей бути економічно активними, що закріплює залежність від матеріальної допомоги. Немає дієвих соціальних програм спрямованих на покращання умов життя населення.

4. Низький рівень консолідації суспільства. В Україні існує гостра необхідність реалізувати стратегію людського розвитку, в якій буде об'єднана державна політика в таких галузях, як демографічний розвиток, охорона здоров'я, зайнятість і оплата праці, соціальний захист, регіональний розвиток, освіта. Це повинно передбачати активну участь усіх зацікавлених сторін в досягненні позитивного результату та залучення до вирішення питання інтелектуального потенціалу нації, у вигляді підтримки молодих вчених та науковців.

5. Недостатнє інформаційне забезпечення підтримки соціальних проєктів і програм спрямованих на формування умов сталого людського розвитку в усіх сферах суспільного життя; низький доступ людей до ресурсів, офіційних даних, прав і послуг, необхідних для участі в житті суспільства.

Підсумовуючи вищесказане, можна зробити такі висновки.

Теоретичною базою для становлення концепції людського розвитку стала теорія людського капіталу. Концепція людського розвитку сприяє розвитку, формуванню, нагромадженню та ефективному використанню людського капіталу, а отже, концепція людського розвитку і теорія людського капіталу мають різні цілі та напрями дослідження хоч при цьому об'єкт дослідження один і той же – людина та її потенціал.

Основне завдання концепції людського розвитку – створення державою і суспільством умов для розширення можливостей людей прожити довге і здорове життя, отримати достатньо високий рівень освіти, мати матеріальні засоби для гідного існування. Тому людський потенціал слід розглядати як обов'язковий компонент добробуту людей.

Сформований людський потенціал залежно від умов може розкриватися та реалізовуватися по-різному. Існування безробіття, неповної зайнятості, розбалансованості в суспільстві свідчать про неефективне використання людського потенціалу держави.

Детальне вивчення особливостей формування та використання людського потенціалу надасть можливість у подальшому запропонувати дієві механізми державного управління у сфері людського розвитку.

Література:

1. *Бактимирова З. З.* Безопасность в концепции развития человека / З. З. Бактимирова // *Общественные науки и современность.* – 2002. – № 6. – С. 135–142.

2. *Безтелесна Л.* Людський розвиток: підходи до трактування суті та умов його забезпечення / Л. Безтелесна // *Економіка України.* – 2009. – № 7 (572). – С. 4–12.

3. *Близнюк В.* Оцінка людського потенціалу економічного зростання України: теорія та практика / В. Близнюк // *Україна: Аспекти праці.* – 2006. – № 5. – С. 30–34.

4. Грішнова О. А. Людський розвиток : [навч. посіб.] / О. А. Грішнова. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 25–62.
5. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник. – 4-те вид., оновл. / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2009. – С. 54–56.
6. Звіт з людського розвитку в Україні. Людський розвиток і європейський вибір України. – К. : ПРООН, 2008.
7. Лібанова Е. / Із презентації національної доповіді “Мета розвитку тисячоліття. Україна – 2010” / Е. Лібанова. – Режим доступу : <http://nslovo.com/blog/indeks-lyudskooho-rozvytku-v-ukrajini-vyschyj-nizh-serednij-u-sviti-ale-nyzhchyj-nizh-v-snd>.
8. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : [монографія] / О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України ; Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2008. – С. 25.
9. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз : [кол. монографія] / за ред. Е. М. Лібанової ; НАН України ; Ін-т демогр. та соц. дослідж. – К., 2007. – С. 29.
10. Стефанишин О. В. Людський потенціал економіки України : [монографія] / О. В. Стефанишин. – Л. : ВЦ ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 16.
11. Человеческий потенциал (“Доклад о развитии человека за 1995 г.”) Уровень развития человеческого потенциала // Общество и экономика. – 1996. – № 5. – С. 133.

Надійшла до редколегії 22.11.2011 р.

УДК 35.071.6:[316.3:316.628]

К. В. ШАБАТЬКО

ІНТЕРЕС ЯК ДЕРЖАВНОУПРАВЛІНСЬКА КАТЕГОРІЯ

Узагальнено підходи науковців до визначення змісту категорії “інтерес” з позицій основних суспільствознавчих наук (філософії, політології, права, економіки, соціології). Уточнено й переосмислено категорію “державний інтерес”.

Ключові слова: державне управління, місцеве самоврядування, відносини, взаємодія, інтерес.

Approaches of scientists to definition of content of the category “interest” from the point of view of the main social sciences such as philosophy, politics, law, economics, sociology have been generalized. The category “public interest” has been specified and reinterpreted.

Key words: public administration, local government, relations, interaction, interest.